

Главенчук А. В.,
Одеський археологічний музей НАН України
м. Одеса, Україна
Грицюта О. О.,
к.і.н., Одеський національний політехнічний університет,
м. Одеса, Україна
Піструїл І. В.,
к.і.н., Чорноморський державний університет імені Петра Могили
м. Миколаїв, Україна

АРХЕОЛОГІЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ ПАМ'ЯТОК КАМ'ЯНОГО ВІКУ БІЛЯ с. АНЕТІВКА (2008-2014 РР.)

Висвітлено основні напрями та наукові результати досліджень археологічних пам'яток під час проведення археологічної практики студентів ЧДУ імені Петра Могили. Під час проходження практики студенти безпосередньо беруть участь у дослідженні пам'яток кам'яного віку (Анетівка 1 та Анетівка 2), камеральній обробці знахідок та науковій обробці отриманого матеріалу.

Крім безпосередньої роботи з археологічними колекціями, студенти-практиканти були залучені до роботи з крем'яними експериментальними знаряддями (експериментальна археологія та трасологічне вивчення кам'яних знарядь). Були проведені експерименти з обробки трубчастих кісток великої рогатої худоби, дерева, за результатами яких отримані макро- та мікросліди зносу на знаряддях з вторинною обробкою та без неї. Розпочата робота по створенню еталонної колекції експериментальних кремневих знарядь.

Ключові слова: Північно-Західне Причорномор'я, с. Анетівка, кам'яний вік, ЧДУ імені Петра Могили, трасологічне вивчення кам'яних знарядь.

Главенчук А. В.,
Одесский археологический музей НАН Украины,
г. Одесса, Украина
Грицюта О. А.,
Одесский национальный политехнический университет,
г. Одесса, Украина
Пиструил И. В.,
Черноморский государственный университет имени Петра Могили,
г. Николаев, Украина

АРХЕОЛОГИЧЕСКИЕ ИССЛЕДОВАНИЯ ПАМЯТНИКОВ КАМЕННОГО ВЕКА У с. АНЕТОВКА (2008-2014 гг.)

Освещены основные направления и научные результаты исследований археологических памятников в ходе проведения археологической практики студентов ЧДУ имени Петра Могили. Во время прохождения практики студенты непосредственно принимают участие в исследовании памятников каменного века (Анетовка 1 и Анетовка 2), камеральной обработке находок и научной обработке полученного материала.

Кроме непосредственной работы с археологическими коллекциями, студенты-практиканты были привлечены к работе с кремневыми экспериментальными орудиями (экспериментальная археология и трасологическое изучение каменных орудий). Были проведены эксперименты по обработке трубчатых костей крупных копытных животных, дерева, в результате которых получены макро- и микроследы износа на кремневых сколах и изделиях со вторичной обработкой. Начата работа по созданию эталонной коллекции экспериментальных орудий из кремня.

Ключевые слова: Северо-Западное Причерноморье, с. Анетовка, каменный век, ЧГУ имени Петра Могили, трасологическое изучение каменных орудий.

Hlavenchuk Alla,
*Odessa Archaeological Museum the National Academy
of Sciences of Ukraine, Odessa, Ukraine*
Hrytsyuta Oksana,
*Odessa National Polytechnic University,
Odessa, Ukraine*
Pistruil Igor,
*Petro Mohyla Black Sea State University,
Mykolaiv, Ukraine*

ARCHAEOLOGICAL INVESTIGATIONS OF THE STONE AGE NEAR THE VILLAGE ANETIVKA (2008-2014)

The article covers the main trends and results of scientific research archaeological sites during archaeological practice students of Petro Mohyla Black Sea State University. During of archaeological practice students were directly involved in the investigation of artifacts of the Stone Age, camera treatment and scientific processing of findings.

The study of Stone Age sites near the village Anetivka began in 1978 Black sea expedition led by V. N. Stanko. During the study were found more than 25 sites of the Stone Age. Main site is Late Paleolithic settlement Anetivka II, which has been excavating since 1978. Since 1992, the work carried out on the part of an industrial complex that is localized in the north-eastern periphery of the settlement. The study of this complex in recent years has shown that the cultural layer of settlement has more complex structure than previously thought. It was established several periods of site development by ancient inhabitants and, that this site had different functional use. Further research will help as more fully reconstruct the livelihoods of the ancient inhabitants of settlements.

Apart Late Paleolithic settlement Anetivka II in 2014 was started research of Late Paleolithic settlement Anetivka I. The first excavations of Anetivka I had been carried in 1978 and in 1981. Research in 2014 was defined stratigraphy of pit 2, 1981 year, it is established that the cultural layer of monument possibly partly redeposited by shrewmouse, and lays in Late Pleistocene sediments. Further stationary research probably gives ability to find areas of intact cultural layer and more detail to understanding some distinctions of stratigraphy in different excavation of this monument.

Besides working directly with archaeological collections, students have been involved in work the with experimental flint tools (experimental archeology and trasological study of stone tools), were conducted Experiments on treatment beef cattle long bones, processing of wood, and were received macro- and mikrotraces of wear on tools without or tools. Start work on creating a reference collection of experimental tools.

Keywords: *North-West Black Sea region, village Anetivka, Upper Paleolithic, Petro Mohyla Black Sea State University, experimental archeology and trasological study of stone tools.*

Археологічна практика – невід’ємна складова частина навчального процесу для студентів спеціальності «Історія». Метою археологічної практики є отримання студентами практичних навичок у дослідженні археологічних пам’яток та опрацюванні археологічних джерел, які відносяться до різних археологічних епох (насамперед – закріплення теоретичних знань, отриманих під час вивчення курсу «Археологія»).

Базою археологічної практики студентів ЧДУ імені Петра Могили обрано с. Анетівка Доманівського району Миколаївської області. Регіон біля сіл Анетівка та Щуцьке є унікальним не тільки для Миколаївської області, а й для всього півдня України, адже саме тут локалізовано більше 25 пам’яток

кам’яного віку. Крім пам’яток епохи кам’яного віку, в регіоні знайдені численні пам’ятки епохи бронзи, пам’ятки початку нашої ери (черняхівська культура), кургани та курганні групи, а також – окремі знахідки слов’янської доби [1].

Під час проходження археологічної практики студенти безпосередньо беруть участь у дослідженні пам’яток кам’яного віку, камеральній обробці знахідок та науковій обробці отриманого археологічного матеріалу. Вивчення пам’яток цієї епохи біля с. Анетівка почалося у 1978 р. Причорноморською експедицією під керівництвом В. Н. Станко. За час досліджень знайдено більше 25 пам’яток кам’яного віку. На чотирьох з них у різний час були проведені стаціонарні археологічні

дослідження. Опорною пам'яткою регіону є пізньопалеолітичне поселення Анетівка 2, розкопки якого проводяться з 1978 р. За цей час досліджено більше 1 600 м² площі поселення та знайдено більше 2 млн. кременевих виробів та 0,5 млн. кісток тварин [2]. Серед фауністичних залишків близько 98 % складають кістки бізона [3, с. 129]. Вік пам'ятки визначається 18-19 тис. років, що відповідає максимуму останнього заледеніння (радіовуглецеві дати: 18040 ± 150 ЛЕ 2424; 19088 ± 980 ЛЕ 4610; 19170 ± 120 ЛЕ 2947). Анетівка 2 визначається як довготривале поселення з цілорічним проживанням на ньому мисливців, що підтверджується фауністичним матеріалом. Виробничий комплекс Анетівки 2 характеризується наявністю повного циклу розщеплювання кременю: від розколотих гальок і нуклеусів до готових знарядь праці. Це – типово епіграветський комплекс. Серед виробів з вторинною обробкою абсолютно переважають мікропластини і мікрівістря з притупленим краєм. Друга за чисельністю група виробів – різці, серед яких переважають ретушні [4]. Скребачки – кінцеві, виготовлені переважно на пластинах, більш ніж у 10 разів поступаються за чисельністю різцям. Також в колекції присутні вістря на пластинах та відщепак, проколки, долотовидні вироби та ін. На дослідженій площі поселення були виділені три структурно і функціонально різних комплекси – макроскупчення, група мікроскупчень та окрема виробнича ділянка. Перший дослідник пам'ятки – В. Н. Станко, пов'язував макроскупчення з ритуальним комплексом [5]. Група окремих мікроскупчень, відкритих на західній ділянці стоянки, інтерпретується як виробничі комплекси з утилізації мисливської здобичі. З 1992 року роботи ведуться на ділянці виробничого комплексу (що локалізується на північно-східній околиці поселення), пов'язаного з первинним розщеплюванням кременевої сировини та виготовленням виробів з вторинною обробкою [6]. Вивчення цього комплексу останніми роками показало, що культурний шар поселення є більш складною структурою, ніж це вважалося раніше. Було встановлено декілька періодів освоєння ділянки давніми

мешканцями та її різне функціональне використання. Подальші дослідження допоможуть більш повно реконструювати життєдіяльність давніх мешканців поселення.

Окрім вивчення пізньопалеолітичного поселення Анетівка 2, археологічною практикою студентів ЧДУ імені Петра Могили у 2014 році розпочато дослідження пізньопалеолітичної стоянки Анетівка 1 [7]. Під час передачі археологічних колекцій стоянок кам'яного віку біля с. Анетівка (розкопки 1978-2011 рр.) до фондів Миколаївського обласного краєзнавчого музею, виділено матеріали досліджень 1981 р. стоянки Анетівка 1, які свого часу не були введені до наукового обігу. Було встановлено (за шифрами), що кременевий матеріал розкопу 2 досліджень 1981 р. фіксувався за метричними горизонтами по 25 см. Але більше ніякої документації не збереглося. Тому, у 2014 році був отриманий Відкритий лист (від 26 червня 2014 р. № 245/00452) на дослідження стоянки Анетівка 1, де, в першу чергу, планувалось вивчити стратиграфію розкопу 2 та здійснити додаткові розкопки для виявлення культурного шару.

Стоянка Анетівка 1 знаходиться на західній околиці с. Анетівка. Відкрита та досліджена на площі 35 м² у 1978 р. В ході розкопок 1978 р. прослідковано наступну стратиграфію:

1. Сучасний гумусований ґрунт, темного, до чорного кольору, в нижній частині – сірувато-жовтий, із залишками коренів рослин – 0-0,6 м;

2. Щільний лесоподібний суглинок сірувато-палевого відтінку, з великою кількістю вапнякових включень (глина-«білоглазка») – 0,6-1 м;

3. Эолово-делювіальний горизонт жовтувато-палевих лесоподібних суглинків з стовбчастою структурою, зовнішньо нагадує похований ґрунт. Карбонатні включення зустрічаються рідко – 1-1,1 м;

4. Лес світло-жовтого кольору – від 1,1 м.

Археологічний матеріал фіксувався за метричними горизонтами (0,25 м) та зустрічався від денної поверхні до яскраво-жовтого лесу. У ході камеральної обробки археологічного матеріалу було виділено два «піки» залягання знахідок. Таким чином,

стоянка Анетівка 1 була інтерпретована як двошарова пам'ятка з хронологічно та генетично близькими комплексами [8].

Невеликі за обсягом археологічні роботи, проведені у 2005-2006 рр., поставили під сумнів таку інтерпретацію пам'ятки, так як було з'ясовано, що археологічний матеріал, що залягав у нижніх геологічних шарах, знаходився у кротовинах [9].

Дослідження 1981 року (розкоп 2, приблизно в 50 м на південь від розкопу 1978 р.) також проводились за метричними горизонтами (4 горизонти по 0,25 м). Зачистка, здійснена по південній та східній бровках розкопу 1981 року (в наш час розкоп 1981 р. являє собою яму під чотирикутної форми розмірами приблизно 5x5 м, в якій періодично «зберігались» відходи життєдіяльності сучасних селян та їхньої худоби з садіб, що розташовані неподалік), показала стратиграфію, у загальних рисах подібну до стратиграфії розкопу 1978 року. Однак, є і деякі розбіжності. За наявним матеріалом розкопу 1981 р. не простежуються два «піки» залягання археологічного матеріалу. Встановлено, що основна його маса залягала у межах 0,5-1 м від денної поверхні, безпосередньо над лесоподібними суглинками та супіщаниками, у перехідному шарі. Крім того, простежено малопотужний шар (до 0,1 м) дуже щільного лесоподібного суглинка сіруватого відтінку, який «блокує» лесоподібні суглинки та напівпіщаники. Його можна пов'язати з різноманітними водними процесами на цій території і датувати їх пізньоплейстоценовим часом. Дослідженнями 2014 р. було визначено стратиграфію розкопу 2 1981 р. пам'ятки Анетівка 1.

Таким чином, культурний шар стоянки Анетівка 1 можливо частково перевідкладений землерийними тваринами та залягає у пізньоплейстоценових відкладеннях, а подальші стаціонарні дослідження дадуть змогу знайти ділянки з непошкодженим культурним шаром та більш детально розібратися у деяких розбіжностях стратиграфії в різних розкопах цієї пам'ятки.

Про наявність культурного шару свідчить також і велика кількість підйомного матеріалу, що періодично вимивається після дощів на незаасфальтованій ділянці вулиці

села, яка проходить безпосередньо по території пам'ятки. Так сталося і у 2014 р., коли після кількадечних рясних дощів на вулиці було зібрано більше 1 000 кременевих виробів. За своїми техніко-типологічними показниками колекція підйомного матеріалу не відрізняється від колекції стоянки Анетівка 1 з розкопок 1978 та 1981 років. Серед виробів з вторинною обробкою присутні скребачки «високої форми», скребачки на відщепках та пластинах, ретушні, кутові та двогранні різці (в тому числі – і такий специфічний тип, як ретушні трансверсальні різці на пластинах), вістря тощо. Крім кременевого матеріалу, у 2014 р. водними потоками були вимиті плейстоценові кістки тварин (вірогідно, великі копитні – бізон). Ці кістки знайдені в розмитих лесоподібних суглинках яскраво-жовтого кольору. Подібні знахідки свідчать про ще далеко не вичерпаний потенціал стоянки Анетівка 1.

Крім безпосередньої роботи з археологічними колекціями, у польовому сезоні 2013 та 2014 рр. студенти-практиканти були залучені до роботи з крем'яними експериментальними знаряддями (експериментальна археологія та трасологічне вивчення кам'яних знарядь).

Експериментальний метод – один з додаткових напрямів дослідження в археології кам'яного віку. Експерименти в археології проводились ще у XVIII ст. Відомий датський археолог Крістіан Юргенсен Томсен (1788-1865) використовував його в своїх дослідженнях. Пізніше вчені застосовували експеримент для реконструкції історичної дійсності, життєдіяльності давніх колективів людей.

Оскільки археологам доступні не повні джерела, а лише окремі рештки, що залишилися від колись існуючого предмета, єдиний шлях зрозуміти з чим дослідник має справу, це спробувати змоделювати форму та функціональне призначення знаряддя. Тому експеримент є своєрідною спробою побачити частину загальної картини давнини за допомогою реконструкції її окремих фрагментів. Особливе значення цей метод має для дослідження стародавньої історії, коли писемні джерела відсутні.

Одним із методів моделювання в археології є експериментально-трасологічний метод, відомий з середини ХХ століття. Він використовується для дослідження функцій знарядь праці. Основи цього методу були закладені відомим радянським археологом С. А. Семеновим. Написані ним монографії «Первобытная техника» (1957) [10] та «Развитие техники в каменном веке» (1968) [11] стали базовими для наступних дослідників.

Експериментальні роботи під час польових археологічних практик складались з декількох етапів. Спочатку виготовлялись копії крем'яних знарядь (з вторинною обробкою та без неї). Для цього використовувався кремій різної якості, гальковий та жовновий: з місцевих родовищ (так званий, бакшалінський кремій) та високоякісний донецький та дністровський кремій. Потім учасники експерименту виконували певні операції із знаряддями, а саме – пиляння, різання, стругання, скобління. Щоб прослідкувати динаміку зношування експериментальних знарядь та виявити максимальний час їх можливого використання (до повної непридатності), сліди від роботи ними час від часу оглядались під мікроскопом. Таким чином вдавалося спостерігати не тільки кінцевий результат повного зношування знаряддя, але й проміжний стан.

У процесі експериментів вирішувались наступні задачі: на основі аналізу мікроскопічних слідів зношування експериментальних знарядь визначити типові ознаки роботи з різними матеріалами (дерево, кістка, ріг); прослідкувати стадії зношування крем'яних знарядь; створити еталонну колекцію експериментальних знарядь, характерних для пам'ятки Анетівка 2.

Робота студентів під час проведення експериментів була побудована наступним чином: експериментатору видавалось знаряддя, пояснювалось як правильно виконувати операцію (стругання, пиляння тощо), обговорювався час роботи. Через рівні проміжки часу знаряддя вивчалось за допомогою бінокулярного мікроскопу МБС-1, щоб спостерігати всі стадії зношування. Експериментатори могли особисто прослідкувати, як змінюються

робоча кромка знаряддя і які специфічні риси вона набуває в залежності від часу роботи та операції, що виконувалась. У польових умовах були здійснені експерименти з обробки трубчастих кісток великої рогатої худоби; експерименти з обробки дерева; отримання макро- та мікрослідів зносу на знаряддях з вторинною обробкою та без неї.

Експерименти з обробки трубчастих кісток великої рогатої худоби. Протягом проведення експерименту була випробувана методика розкрою трубчастої кістки та отримання пластин шляхом розпилювання. З'ясувалося, що на Анетівці 2 вироби з трубчастих кісток в основному виготовлялися з підходящих уламків кістки, що отримувались в результаті її розбивання. Потім вони підправлялись за допомогою різних прийомів – пиляння, стругання і скобління. Спеціально розкромлені пластини використовувались мало, оскільки їх виготовлення потребувало багато часу.

Експерименти з обробки дерева. Під час експерименту було використано кілька прийомів обробки дерева, таких як прорізання паза, пиляння, стругання і скобління сухої та вологої деревини. Вдалося встановити, що кременеві пластини без вторинної обробки є досить продуктивними для розпилювання та стругання дерева. Найбільш ефективним знаряддям для скобління є скребачки, виготовлені на кінці масивної пластини. Для прорізання паза в деревині, кращий результат досягається при використанні в якості знаряддя пластини без вторинної обробки (прорізання паза кутом пластини).

Отримання макро- та мікрослідів зносу на крем'яних знаряддях із вторинною обробкою та без неї. Загалом вдалося отримати групу знарядь із слідами роботи. При обробці трубчастої кістки, для операції прорізання пазу користувались експериментальними знаряддями, які типологічно визначаються як середні та великі пластини без вторинної обробки, двогранні симетричні та ретушні різці. Великі пластини без вторинної обробки використовували для поперечного пиляння кістки (відпилювання епіфізу), для прорізання-пропилювання кістки вздовж діафіза, для стругання кістки. Скребачками

на кінці крупних масивних пластин виконували операції по скоблінню кістки рухом на себе.

Для обробки дерева користувались великими масивними пластинами без вторинної обробки (операції стругання напівсухого дерева рухом від себе та скобління сухого дерева рухом на себе), середніми пластинами без вторинної обробки (операції пиляння свіжого дерева), масивними кінцевими скребачками зі скошеним краєм (скобління сухого дерева рухом на себе).

Таким чином, студенти вузу були залучені до експериментів, які дали можливість продемонструвати експериментально-трасологічний спосіб вивчення функцій

знарядь кам'яної доби, одержати досвід проведення експериментальних досліджень в польових умовах, навчитися працювати зі спеціальним обладнанням (мікроскоп МБС-1), навчитися визначати не тільки тип археологічного знаряддя, а і його функціональну приналежність.

Продовження та удосконалення проведення подібних польових практик, які включають не тільки розкопки археологічних пам'яток, екскурсії, пов'язані з вивченням історії археологічних досліджень Степового Побужжя, а й експерименти в умовах, наближених до життя первісних людей, дозволить покращити практичну підготовку спеціалістів-істориків та археологів – майбутніх дослідників рідного краю.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Дзиговський А. Н. Памятники археологии и казачества Доманевского района / А. Н. Дзиговський, А. А. Пригарин, И. В. Пиструил // Матеріали 2-ї Миколаївської обласної краєзнавчої конференції. – Миколаїв, 1997. – Т. 1. Археологія і етнографія. – С. 37-42; Смольянинова С. П. Карта памятников каменного века степного Побужья / С. П. Смольянинова // Станко В. Н., Григорьева Г. В., Швайко Т. Н. Позднепалеолитическое поселение Анетовка 2. – К. : Наукова думка, 1989. – С. 113-126.
2. Главенчук А. В. Исследование каменного века долины р. Бакшаль: некоторые итоги и перспективы / А. В. Главенчук, Д. В. Киосак, И. В. Пиструил // Наукові праці: Науково-методичний журнал. – Миколаїв : Вид-во МДГУ ім. Петра Могили, 2008. – Т. 96. Вип. 83. Історичні науки. – С. 49-55.
3. Библикова В. И. Характеристика остеологического материала из раскопок позднепалеолитического поселения Анетовка 2 / В. И. Библикова, А. В. Старкин // Станко В. Н., Григорьева Г. В., Швайко Т. Н. Позднепалеолитическое поселение Анетовка 2. – К. : Наукова думка, 1989. – С. 127-131.
4. Піструїл І. В. Різці пізньопалеолітичного поселення Анетівка 2 / І. В. Піструїл // Археологія. – 2003. – № 4. – С. 55-65; Піструїл І. В. Опыт типолого-статистического изучения резцов на памятниках позднего палеолита северо-западного Причерноморья / И. В. Пиструил // Археологические записки. – Ростов-на-Дону, 2005. – Вып. 4. – С. 16-20.
5. Станко В. Н. Охотники на бизона в позднем палеолите Украины / В. Н. Станко // Археологический альманах. – Донецк, 1996. – № 5. – С. 129-138; Станко В. Н. Некоторые итоги изучения позднего палеолита Северо-Западного Причерноморья (Южнобугская группа памятников) / В. Н. Станко // Археология и этнология Восточной Европы: материалы и исследования. – Одесса : Гермес, 1997. – С. 14-27.
6. Главенчук А. В. Исследование производственного участка на позднепалеолитическом поселении Анетовка 2 / А. В. Главенчук // Stratum plus. – СПб., Кишинев, Одесса, 2003-2004. – № 1. – С. 206-227.
7. Піструїл І. В. Деякі результати дослідження стоянки Анетівка 1 в 2014 році / І. В. Піструїл // «Могилянські читання – 2014». Всеукраїнська науково-методична конференція. «Досвід та тенденції розвитку суспільства в Україні: глобальний, національний та регіональний аспекти»: тези. – Миколаїв : Вид-во ЧДУ імені Петра Могили, 2014 – С. 14-15.
8. Станко В. Н. Позднепалеолитическое поселение Анетовка 1 / В. Н. Станко, С. П. Смольянинова, Т. Н. Швайко // Северное Причерноморье (материалы по археологии). – К. : Наукова думка, 1984. – С. 4-14.
9. Пиструил И. В. О культурном слое позднепалеолитической стоянки Анетовка 1 / И. В. Пиструил // VIII Миколаївська обласна краєзнавча конференція «Історія. Етнографія. Культура. Нові дослідження». – Миколаїв : «Можливості Кіммерії», 2010. – С. 30-32.
10. Семенов С. А. Первобытная техника (опыт изучения древнейших орудий и изделий по следам работы) / С. А. Семенов. – МИА. – 1957. – № 54. – 240 с.
11. Семенов С. А. Развитие техники в каменном веке / С. А. Семенов. – Л. : Наука, 1968. – 363 с.

РЕЦЕНЗЕНТИ: *Боряк Г. В.*, д.і.н., проф., *Сінкевич Є. Г.*, д.і.н., проф.

© Главенчук А. В., Грищота О. О., Піструїл І. В., 2014 Дата надходження статті до редколегії 21.11.2014